

М.В. Хуторянський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

У статті розглядаються основні прояви політичних настроїв населення України на початку 1950-х років із визначенням тенденцій до їх зміни. Наведений аналіз історичних джерел, у тому числі письмових свідчень очевидців, які дають змогу скласти об'єктивне уявлення щодо поширення різноманітних соціальних девіацій.

Постановка проблеми. Політичні настрої населення України на початку 1950-х рр. визначалися рядом політичних, економічних та соціальних чинників, які були сформовані у процесі відновлення зруйнованого війною господарства і продовження збройного протиборства на території західноукраїнських земель. Ідеологічне протистояння, між іншим, також зумовлювало складність здійснення неупередженого аналізу динаміки політичних настроїв. Оскільки радянська влада за допомогою «батога і пряника» відфільтровувала істориків, репресувавши та залякавши всіх незгодних і заохотивши тих, хто був схильний до компромісу, більшості пересічних громадян СРСР було невідомо про масові репресії й арешти, депортації та заслання практично кожного десятого жителя Західної України ще до початку німецько-радянської війни, яка в Союзі отримала назву «Великої Вітчизняної». Саме тому протягом десятиліть мешканцям не лише інших республік Союзу, а й центральних, східних і південних областей України так і не вдалося збагнути, чому Червона армія і радянська влада, яких з радістю зустрічали в 1939 р. галичани та волиняни (як визволителів), уже менш ніж за півтора року перетворилися на окупантів, викликавши жах і ненависть у більшості мешканців краю, а повторне повернення радянської влади в 1944 р. – ще й тривалий збройний опір, який вдалося придушити знову ж таки лише за допомогою масових репресій і виселення значної частини населення у віддалені райони Радянського Союзу.

Доступні джерела дають змогу скласти уявлення про тенденції формування політичних настроїв жителів України стосовно загострення міжнародної обстановки і перспектив початку нової світової війни. Можливість воєнної ескалації на рубежі 1950-х рр. широко обговорювалася практично всіма верствами радянського суспільства. Цьому сприяли повідомлення у засобах масової інформації, спрямування пропагандистської кампанії українських повстанців.

Мета даної статті – з огляду на внутрішні та зовнішні (геополітичні) чинники простежити характер та тенденції розвитку політичних настроїв населення України на початку 1950-х рр.

Уявлення про способи ведення війни з досить слабким розумінням природи ядерного протистояння та розвитку стратегічних носіїв ядерної зброї орієнтувало людей на уявлення про майбутню війну як сутичку у першу чергу сухопутних армій. А тому вважалося, що конфлікт може розпочатися на західних кордонах СРСР. Мешканці промислових районів, розуміючи, що у випадку початку бойових дій удар ворога може бути спрямований проти них, висловлювали стурбованість у зв'язку з такою можливістю [1, с. 42].

У спецповідомленні про реагування населення Львова на події внутрішнього та зовнішнього порядку від 8 лютого 1951 р. заступника начальника управління МДБ області Данилова викладено найбільш характерні висловлювання, зафіксовані довіреними особами

органів держбезпеки. Так, доцент Львівського політехнічного інституту В.С. Ракіта вказував: «Ми стоїмо на порозі війни із Америкою. Катастрофа ось-ось відбудеться. А ми начебто свідомо йдемо на це і свідомо провокуємо війну. Я не певен, що ми самі перші не почнемо її. Європа шалено озброюється. Ми також». Науковий співробітник бібліотеки при Львівському філіалі АН УРСР Павловський зазначав: «Ситуація складається так, що війна довго не примусить чекати. Йде шалена гонка озброєнь з тієї і з іншої сторони, свого роду змагання, хто швидше і більше зробить – ми чи американці. Правда у них немає людей, але за хліб і гроші вони знайдуть і людей». Архітектор облпроектун місцевий українець Н.В. Микула відзначив: «Війна невідворотна і буде розв'язана нами на Заході. Радянському Союзу потрібна німецька промисловість, оскільки своя не забезпечує зростаючих потреб техніки. Якщо Америка не зможе дати відсічі, коли СРСР почне прибирати до рук Західну Німеччину, то пізніше їй важко буде боротися із Радянським Союзом» [2, с. 11].

Водночас відзначалися й інші оцінки перспектив початку світової війни. Викладач Львівського сільськогосподарського інституту М.Ф. Листавничий, уродженець Києва, у 1951 р. стверджував: «Війна не скоро буде, оскільки Америка не має доброї сухопутної армії, що стосується Англії, Франції та інших держав, то вони будуть підтримувати Америку лише на словах, а на ділі будуть втілювати у життя іншу лінію, вигідну їм з метою звільнення від американського впливу. Навіть Японія не захоче активно допомагати Америці, оскільки вона ще пам'ятає жахи атомної бомби, скинутої Америкою у минулій війні» [2, с. 9-10].

Згідно з результатами аналізу листів громадян України, надісланих до редакції газети «Правда» у 1951 р., найбільше хвилювала населення перспектива участі у війні, яку сприймали з великими пересторогами, вважаючи, що ніякі блага, отримані у результаті бойових дій, не зможуть замінити втрати рідних чи близьких людей [3, с. 5].

Варто відзначити наростання страху перед майбутньою війною і неготовність населення до участі у бойових діях через пересторогу втрати благ мирного життя. Асистент кафедри Львівського ветеринарного інституту місцевий українець В.І. Саєвич казав так: «Думати про майбутню війну мені просто страшно. Краще як тепер мені не доведеться жити. Ви думаєте, що я міг би працювати у інституті асистентом при іншій владі? Ніколи я б не працював, не допустили б мене. Звичайно, є такі люди, яким не подобається радянська влада, не подобається й те, що ми західники чесно працюємо, вони чекають моменту, щоб нас за це помститися, але вони дочекаються, вони лише у період німецької окупації називали себе “героями”» [2, с. 9]. Існували і протилежні судження. Страх перед війною іноді перемішувався з надією на поразку радянської влади і поверненням до одноосібного господарювання на землі, до приватної власності та ліквідації колгоспів. Студент 4 курсу політехнічного інституту І.О. Мармуш у лютому 1951 р. наголошував: «У випадку війни потрібно сховатися з метою ухилення від служби в армії і можливого арешту, оскільки перед початком війни всіх підозрілих осіб будуть заарештовувати. Добре було б після початку війни зв'язатися із підпіллям ОУН у Львові або виїхати у свій район і створити організацію ОУН для ведення боротьби проти радянської влади» [2, с. 13]. Як відзначалося у документах радянських спецслужб, що надавалися для ознайомлення працівникам ЦК КП(б)У, особи, які співробітничали з УПА, виявляли надію на початок війни між СРСР та США, у результаті якої може бути утворена «вільна» Українська держава [4, с. 1-7].

Значна частина архівних матеріалів свідчить, що на початку 50-х рр. ХХ ст. немало бійців Радянської армії ставилися до мешканців західноукраїнських областей як до ворогів. У виписці з протоколу засідання Маневичського РК КП(б)У Волинської області від 1950 р. зазначалося, що у ніч на 30 серпня лейтенант танкової частини 43110 Н.Н. Андреев

по-звірячому вбив сім'ю Ульяна Ілліча Філіпчука, який мешкав у с. Повурськ. Солдати і офіцери в/ч 43110 налаштували проти себе селян тим, що вривалися до людей у будівлі, принижували жінок [5, с. 122]. У зв'язку зі злочином лейтенанта Андреева виплили факти, що негативно характеризували поведінку частини радянських солдат на території регіону.

Неодноразові звернення секретаря Маневічського РК КП(б)У Волинської області Сивенко до ЦК змусили керівництво республіки вживати деякі заходи. Але військові «боронили честь» у дещо інший спосіб. У повідомленні командуючого Прикарпатським військовим округом генерал-полковника Галицького зазначалося, що факти недостойної поведінки військовослужбовців, наведені Сивенком, відносилися ще до 1948 р. і не стосувалися злочину, вчиненого капітаном Андреевим [5, с. 128].

Заради справедливості варто відзначити, що порушення дисципліни радянськими солдатами спостерігалось не тільки на території західноукраїнських областей. У доповідній записці командуючому Одеським військовим округом Пухову завідувача адміністративним відділом ЦК КП(б)У Бітюкова від 5 травня 1950 р. зазначалося, що до ЦК із листом звернувся секретар Ізмаїльського обкому партії А.Ф. Федоров, який повідомив про велику кількість порушень дисципліни солдатами військових частин, які дислокувалися на території області. Командування та військова прокуратура не вели боротьби проти порушень воєнної дисципліни. Нерідко дії працівників правоохоронних органів проти карних та хуліганських виявів із боку військовослужбовців зустрічали збройний опір. Траплялися вбивства та збройні пограбування місцевих колгоспників, складів із пальним, п'янки військовослужбовців, під час яких гинули люди. Про рівень дисципліни військовослужбовців в/ч 61517 і 038396, що входили у з'єднання генерал-майора Шугаєва, свідчило те, що більшість солдат після 23 години перебували на вулицях селища Сарат. А військові з частини 61263 по-звірячому вбили громадянку Марію Плотну, яка працювала у них пралею. Відзначалося багато випадків незаконних дій солдат і офіцерів, дислокованих у с. Олексіївка Лиманського району, які неодноразово вчиняли скандали із застосуванням холодної та вогнепальної зброї [6, с. 171-176].

У донесенні начальнику політуправління Київського військового округу Діброву заступника адміністративного відділу ЦК КП(б)У Дроздова від 23 вересня 1950 р. було вказано на випадки хуліганської поведінки військовослужбовців Прилукського військового гарнізону, які протягом червня-липня здійснили ряд нападів на працівників міліції, крадіжки майна з квартир громадян. Причому офіцери нерідко заступалися за п'яних солдат-дебоширів. Траплялися і спроби зґвалтування. Нерідко військові конфліктували між собою. Старший оперуповноважений контррозвідки МДБ в/ч 62113 майор Голіков пояснював ці явища «очікуванням демобілізації та передислокації» [5, с. 147].

Радянські пропагандисти нерідко бездумно характеризували населення західноукраїнських областей як «терористів». Це призводило до формування відповідного ставлення до місцевих людей чи не всіх прибулих, передусім із східноукраїнських областей. Отак, у спецповідомленні військового прокурора військ МВС Українського округу від 10 березня 1950 р. полковника юстиції Кошарського відзначалося, що 21 лютого у с. Долголуки Сколевського району Дрогобицької області секретар Молотовського РК КП(б)У м. Жданова Сталінської області Михайло Симоненко, який під час перебування у відраженні, важко поранив дільничного уповноваженого Сколевського РВ МДБ Тихона Возліна. М. Симоненко відразу був затриманий, а на другий день покінчив життя самогубством, усвідомивши скоєне. Причиною стрілянини був тяжкий душевний стан, спричинений панічним страхом перед «місцевими бандитами». Причому Симоненко ототожнював із «бандитами» всіх місцевих жителів [6, с. 95-96].

Негативне ставлення до мешканців Західної України, зумовлене пропагандистською роботою радянських органів, провокувало збройні сутички між працівниками, які при-

бували на роботу до східноукраїнських областей, та місцевими робітниками. Так, у доповідній записці секретарям Л. Мельникову і З. Сердюку секретаря ЦК ЛКСМУ Г. Шевель від 4 листопада 1950 р. констатувався факт бійки у Дніпропетровську, яка відбулася наприкінці серпня. У бесіді з місцевими, які були ініціаторами бійки з західноукраїнськими працівниками, вияснилося, що більшість східноукраїнських робітників вороже ставиться до прибулих із західних областей України. Підставою виступало твердження, що всі вони «бандерівці, націоналісти, які вбивають росіян». Інформацію про такі вбивства східноукраїнські робітники з Дніпропетровська отримували з повідомлень своїх товаришів, що працювали у західноукраїнських областях. Причому у цих повідомленнях наголошувалося, що місцеві жителі вкрай негативно ставляться до росіян і українців, які прибували на роботу до Західної України [5, с. 139].

Жорстокі методи радянської західноукраїнських областей відповідно відбилися на політичних настроях їхніх мешканців. Звичайно, значна частина людей турбувалася про те, щоб критичні зауваження на адресу радянських органів залишилися невідомими владі. Але поширення діяльності різного роду «інформаторів» призводило до фіксації виявів антирадянських настроїв.

На початку 1950-х рр. на території західних областей України фіксувалися непоодинокі випадки критичних висловлювань на адресу радянської влади. Констатуючи зростання кількості таких тверджень під час проведення виборів 1950 р. у так званих «інформаціях про політичні настрої окремих груп населення», у радянських документах підкреслювалося, що владі не вдалося забезпечити на території західноукраїнських земель беззаперечний авторитет владних структур та радянського ладу в цілому. Так, студентка Олена Кордуба висловила своє ставлення до радянської влади наступним чином: «Мені смішно тому, що мені розповідали про турботу радянського уряду і про добре життя народу, але місцеві до радянської влади жили краще». Студентка Львівського медінституту Любов Малкуш висловилася про вибори до Верховної Ради СРСР: «Нас обдурюють і тут, і за кордоном. Усе рівно не ми обираємо, а тільки голосуємо за тих, кого завчасно призначили. Говорять, що голосування таємне, але дивляться, щоб ніхто не перекреслив бюлетень». У бесіді з питання зміцнення радянського карбованця на міжнародному ринку студент Львівського педінституту Орач Борис сказав: «Російський карбованець все рівно не буде мати ваги на міжнародному ринку, товарообмін буде вираховуватися у доларах, це найбільш тверда валюта у світі» [7, с. 11].

Про відмінні погляди «західників» та «наддніпрянців» на одній й ті ж обставини свідчить наступний факт. У доповідній записці секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У Олексієнко про обставини вбивства членами ОУН другого секретаря Ново-Стрелищанського райкому КП(б)У і вжитих у зв'язку з цим заходах зазначалося, що місцева жителька Стефанія Блажків висловилася проти виселення сімей оунівців: «Ось зараз я дивилася, як збирали наших людей і виселяли їх, і мені згадуються гестапівські методи розправи над населенням. Адже радянська влада виселяє і заарештовує ні в чому не винних людей. І коли припиниться це знущання над українським народом» [8, с. 36].

Варто зазначити, що процес поширення радянської ідентичності протягом повоєнного періоду був досить складним із огляду на труднощі у справі налагодження мирного життя. Про політичні настрої населення на рубежі 1950-х років можна певною мірою судити з даних про скоєні злочини. Із загальної кількості 46 910 осіб, притягнених у 1949 р. до карної відповідальності, 26 781 осіб або 57,1% склали молоді люди у віці до 25 років. У першому кварталі 1950 р. із 9175 осіб, аналогічно, 4870 осіб (53,1%) становила молодь [9, с. 160].

Одним із засобів формування політичних настроїв населення СРСР було регулярне зниження цін на окремі групи товарів. Ці дії мали на меті створити атмосферу турботи

правлячої партії і радянського уряду про громадян. Справді, на перший погляд, результати зниження цін відповідали запланованим. Отак, у довідці про стан торгівлі на 1 березня 1951 р. зазначалося, що всюди повідомлення про нове зниження цін сприйнято з великим піднесенням. У відповідь робітники, службовці та колгоспники беруть на себе підвищені зобов'язання з виконання і перевиконання виробничих планів. На мітингу шахтарів Кадіївського району вибійник шахти № 36 Безбородов заявив: «У відповідь на турботу партії і уряду про нас, гірників, я зобов'язуюся із сьогоднішнього дня виконувати план не нижче 200%». Вибійник цієї шахти Старіков відзначив, що «зниження державних цін на товари широкого вжитку – це ще один удар по підпалювачах війни, а для нас, трудівників соціалістичної Батьківщини, це нове піднесення життєвого і культурного рівня». Сталевар комсомольської печі заводу ім. Сталіна Пастушенко на мітингу сказав: «Чим більше ми виплавимо металу, тим могутнішою буде наша Батьківщина, тим кращим стане наше життя. Я зобов'язуюся зварити у березні 200 тон сталі». Але у цьому ж документі констатувався факт незадоволення громадян відносно невеликою кількістю товарів, ціни на які було знижено. За відомостями, отриманими з Києва, Харківської, Вінницької, Дрогобицької, Ворошиловградської, Чернівецької, Ізмаїльської, Сталінської, Полтавської, Миколаївської, Дніпропетровської і Станіславської областей, підвищений попит був зафіксований на м'ясо, ковбасні та булочні вироби, масло, тваринні жири, меблі, радіоприймачі, радіоли, мотоцикли [10, с. 48-50].

Доповідна Секретарю ЦК Л. Мельникову та Голові Ради міністрів УРСР Д. Коротченко від голови виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих К. Пелехатого і секретаря Львівського обкому КП(б)У В. Чучукало містила відомості про поширення незадоволення серед місцевого населення недостатньою кількістю продуктів харчування, завезених до області. Виділені для регіону на 2-й квартал 1951 р. фонди м'яса, ковбасних виробів і тваринних жирів не забезпечували потреби районів і особливо Львова, що створювало серйозні перебої у постачанні населення. Обсяг завезеного м'яса та жирів знизився у порівнянні із 1-м кварталом на 40%. Отже, колгоспна торгівля була нездатною компенсувати великого розриву, який утворився внаслідок різкого скорочення централізованих фондів за цими товарами [10, с. 120-121].

Фактично, зниження цін на продукти широкого вжитку в умовах панування планової економіки залишалося лише ефектним рекламним кроком у межах ідеологічної роботи. Справа в тому, що зниження цін створювало ажіотажний попит на товари, які реалізувалися у перші ж дні після зниження. Але оскільки кількість товарів не відповідала наявній у населення грошовій масі, то утворювався дефіцит, особливо на промислові товари. А позаяк через це обсяги грошей у населення поступово накопичувалися, то частину з них у людей відбирали за допомогою різного роду державних акцій (наприклад, державних позик), що сприяло розшаруванню рівня життя окремих категорій населення. Найбільш проблемним залишався стан справ із підвищенням рівня життя сільгоспвиробників. Дефіцит промислових товарів у сільській місцевості сприяв накопиченню заощаджень населення в ощадному банку, але рівень життя підвищувався досить повільно внаслідок обмежень у використанні зароблених грошей. Зокрема, через обмеження площ будівництва індивідуальним забудовникам.

Загалом посилення гонки озброєнь із перспективою нової світової війни не викликало захоплення в абсолютній більшості населення України. Причому, як видно із архівних матеріалів, негативне сприйняття продовження бойових дій у будь-якій формі було характерним для мешканців усіх регіонів республіки та представників основних соціальних груп, чий висловлювання були представлені на сторінках довідок «про політичні реакції» населення. Прагнення до збереження мирного життя домінувало серед політичних настроїв українців.

Висновки

У цілому на початку 50-х рр. ХХ ст. динаміка політичних настроїв населення України свідчила про складність формування радянської ідентичності. Труднощі відбудовчого періоду, продовження війни в західних регіонах породжували численні соціальні девіації, зокрема й серед радянських воїнів. У цей період часу, передусім завдяки зусиллям радянської пропаганди, формувалося насторожене (іноді навіть вороже) ставлення один до одного мешканців східноукраїнських та західноукраїнських земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 388.
2. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 786.
3. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2079.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1718.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 106.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 105.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 15.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 42.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 377.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 889.

М.В. Хуторянський

Процесс формирования политических настроений населения Украины в начале 50-х гг. ХХ в.

В статье рассматриваются проявления настроений населения Украины в начале 1950-х годов с определением тенденций к их изменению. Приводится анализ исторических источников, в том числе письменных свидетельств очевидцев, которые дают возможность составить объективное представление о распространении различных социальных девиаций.

M.V. Khutoryanskyi

The Process of Formation the Political Moods of the Population of Ukraine at the Beginning of the 1950s

In the paper, the main manifestations of political moods of the population of Ukraine at the beginning of 1950s with the identification of trends for their changes are considered. The analysis is the historical sources, concluding testimonies of witnesses, is made. It gives possibility to have fair presentation for extinction of various social deviancies.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2012.